

darpašić pokazuje da se njihovo natjecanje intenziviralo nakon 1878. godine, kada je na Berlinskom kongresu Habsburškom carstvu pripala Bosna i Hercegovina (tada već kao jedna administrativna jedinica). Prezir prema Osmanlijama postepeno se pretvarao u antipatiju prema habsburškoj vlasti, koja je svoj grozničavi vrhunac dosegla tokom Balkanskih ratova 1912-1913. godine, uoči Prvog svjetskog rata.

Bilježeći te promjene u nacionalnim programima i aspiracijama, Hajdarpašić osporava konvencionalno progresivno prikazivanje nacionalnih pokreta i sugerira potrebu da se oni rekonceptualiziraju kao dinamični, plodni i veoma prilagodljivi. U njegovoj karakterizaciji, takvi pokreti podstiču ekspanzivnu proizvodnju znanja, dovode do proliferacije kulturalnih formi i povremenog elaboriranja kulturalnih karakteristika kojim se nacija identificira, kao i do revidiranja kriterija kojim se definira za pripadnost nekoj zajednici.

Ovaj rad je utoliko impresivniji stoga što ignorira uobičajene hronološke podjele koje se zasnivaju na ratovima i mirovnim konferencijama (1856, 1878. i 1914. godinu, između ostalih). Hajdarpašić mudro izbjegava utvrđivanje datuma početka bilo kojeg nacionalnog pokreta, svjestan da je svakom od njih prethodio period zajedničkih, spornih ideja i formativnih historijskih događaja. Za nacionalne pokrete on je time učinio ono što su savremeni autori poput Benedicta Andersona i Rogersa Brubackera učinili za etnički identitet: ukazao je na njihov iskonstruirani, izmišljeni i promjenjivi karakter. Okrenuvši posljednju stranicu ove knjige, čitalac se može samo nadati da će Hajdarpašić svoju analizu proširiti kako bi pomogao u tumačenju obnovljenog nacionalizma koji je doveo do rata i ratnih zločina tokom 1990-ih godina.

Robert J. Donia

Kristofer Klark, *Mesečari: Kako je Evropa krenula u rat 1914*
(prijevod Aleksandra Dragosavljević). Smederevo: Heliks, 2014, 600 str.

Prošlogodišnje obilježavanje stogodišnjice izbijanja Prvog svjetskog rata izazvalo je renesansu historiografije, koja se bavi ovom temom. Na sve strane su organizirani naučni skupovi, neki manje a neki više značajni sa naučnog aspekta, organizirane su izložbe, koncerti, a rasprava o uzrocima rata se na kratko vrijeme preslila čak i u političku arenu, kao da je riječ o događajima, koji su se tek nedavno desili i koji će i u budućnosti imati utjecaj na zbivanja.

Najvrijedniji doprinos obilježavanju ovog važnog događaja su sasvim sigurno dali historičari, koji su svojim pisanim djelima pokušali naučnoj i nenaučnoj javnosti ponuditi nešto novo, što je s obzirom na značaj teme zaista bio težak zadatak. U one koji su uspjeli u tim nastojanjima sasvim sigurno se nalazi Christopher Clark, australijski historičar i profesor na Univerzitetu Cambridge u Velikoj Britaniji, čiju knjigu *Mesečari. Kako je Evropa krenula u*

rat 1914. u prijevod na srpski jezik objavio *Heliks* iz Smedereva. Klark već na početku priznaje da je razmatranje uzroka izbijanja Prvog svjetskog rata težak posao zbog ogromne količine izvornog materijala, koji je često objavljivan u pokušaju da se djela pojedinih zemalja ili ličnosti predstave u što ljepšem svjetlu, a da se većina krivice svali na onu drugu stranu. Slična situacija je i sa literaturom, pogotovo onom nastalom u periodu neposredno nakon završetka rata. Kako bi izbjegao priču da direktno priča o krivici jedne ili druge zemlje autor se odlučio analizirati sva dešavanja, koja su prethodila ratu, kako bi se razumjelo zašto je svaka od zemalja krenula u rat. Kako bi došao do tog cilja, podijelio je svoj rad na tri osnovne cjeline.

U prvom se bavi dešavanjima u Srbiji i Austro-Ugarskoj i njihovim međusobnim odnosima 1903-1914, a kao početak je izabrao 1903. godinu zbog prevrata u Srbiji, kada je umjesto Aleksandra Obrenovića na vlast došao Petar Karađorđević. Ipak, važnija od same promjene na prijestolju je bila promjena politike Srbije prema Austro-Ugarskoj, koja postaje sve agresivnija i neprijateljska, što je u prvom redu osigurano činjenicom da su veliki broj zavjerenika, sačinjenih uglavnom od oficira, koji su učestvovali u samom prevratu i ubistvu kralja Aleksandra, nakon tog događaja uspjeli da ostvare impozantan nivo kontrole nad srpskim društvom i da mu na neki način daju osnovno usmjerenje. Nakon promjene na srpskom prijestolju odnosi dvije zemlje doživljavaju brojne krize. Prva od njih je bio Carinski rat i srpski odabir francuskog proizvođača oružja Šnajder za isporuku artiljerije srpskoj vojsci 1906. godine. Uporedo s tim Francuska je odobrila Srbiji i kredit, koji je bio usmjeren ka jačanju njene borbene gotovosti. To je bio početak definitivnog

okretanja Srbije ka Francuskoj, koja je postala najznačajniji finansijer mlade srpske države. Slijedeća kriza je bila Aneksiona iz 1908/09. kada je nakon internog dogovora austro-ugarskog i ruskog ministra vanjskih poslova Erentala i Izvoljskog Dvojna monarhija anektirala Bosnu i Hercegovinu, koja je već 30 godina bila pod njezinom upravom. Taj postupak je u Srbiji izazvao veliko ogorčenje, jer je nacionalizmom zadojeno javno mnijenje, kao i politička elita smatrala da Bosna i Hercegovina po historijskom pravu srpska zemlja na koju niko drugi ne polaže pravo. Kriza je prebrođena tek u martu 1909. kada je najprije Rusija (u kojoj postupci vlastitog ministra vanjskih poslova nisu prihvaćeni), a zatim i Srbija, pod njemačkim pritiskom popuštaju i prihvataju aneksiju kao svršeni čin. O značaju te krize Klark piše i na drugim mjestima, navodeći kako je kriza definitivno udaljila Monarhiju od Rusije i uspostavila mišljenje da je satelit Njemačke, što će u julske krizi 1914. odigrati važnu ulogu. Pored ovih zbivanja odnosi dvije zemlje su uzdrmani i pokušajem atentata na zemaljskog poglavara Bosne i Hercegovine Marijana Varešanina 1911, Albanskom, odnosno Skadarskom krizom 1912/1913. godine, ali i aferama od kojih se Klark posebno dotiče Fridjungovog procesa iz 1909. i afere Prohaska iz 1912. godine. Obje afere su doprinijele ne samo razilaženju ove dvije zemlje nego i gubitku kredibiliteta austro-ugarske štampe i samoga sistema, jer se radilo o neosnovanim optužbama protiv Srbije zasnovanim na lažnim informacijama. Šteta nije bila samo trenutačna budući da su akteri iz ovih dešavanja, kao što su ambasador Monarhije u Beogradu grof Forgač i načelnik srpskog ministarstva finansija Spalajković postali odlučni neprijatelji suprotstavljene zemlje, što je, s obzirom na njihove kasnije

pozicije (Forgač je bio savjetnik ministra vanjskih poslova Berhtolda, a Spalajković ambasador u Sankt Peterburgu), imalo značajan efekat na potonja dešavanja.

Jako značajan je pokušaj autora da preispita dosadašnje stavove u historiografiji o Austro-Ugarskoj, vezanim za unutrašnje stanje ove države. On se ne slaže sa stavom onih historičara, koji su Monarhiju svrstali u red zemalja, kojima je, s ratom ili bez nje, bilo suđeno da nestanu, zbog njezinog multinacionalnog, ali i multi-religijskog karaktera. Klark vjeruje da nestanak ove države uopće nije bio neminovan, štaviše nakon analize on zaključuje da je unatoč svim suprotnostima zemlja funkcionirala, a da je privreda doživljavala brz napredak, koji je garantirao prosperitet svim njezinim stanovnicima. Autor vjeruje da je mišljenje, po kojem su dani Monarhije bili odbrojani, bilo plasirano od onih koji su širenjem te priče htjeli da opravdaju agresivne akcije protiv nje, kao i da joj suze manevarski prostor, jer sa rasprostranjenim mišljenjem da joj je kraj bio blizu, dobijao se legitimitet za političko, ali i svako drugo dejstvo protiv nje.

Drugi dio knjige autor je posvetio odnosima velikih sila i politici vojnih saveza krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Sagleđavanjem najvažnijih događaja iz perspektive svih velikih evropskih država on dolazi do zaključka da se savezništva stvaraju iz različitih pobuda tj. da interesi savezničkih zemalja nisu bili jednaki (na primjer pogledi Francuske i V. Britanije na Antantu su bili različiti). Klark je došao do tog zaključka, uvjeren da su se geopolitički interesi spomenutih zemalja toliko razlikovali da su savezi u više slučajeva sklapani kako bi se umanjile međusobne napetosti, a ne kako bi se suprotstavilo nečijoj politici. Ipak, Klark se slaže da je politika saveza doprini-

jela nestabilnosti u Evropi, koja je bila pojačana i borbom za vlast u najvećim državama Evrope. Naime, sistem odlučivanja se u svakoj od zemalja, koje su stupile u rat znatno razlikovao i donošenje odluka je često zavisilo od karaktera monarha, novih ministara pa čak i ambasadora, koji su se povremeno borili za vodeću ulogu u odlučivanju i usmjeravanju vanjske politike. Postojanje takvog sistema doprinijelo je „kulturi frakcijskog djelovanja i retoričkih ispada čiji su opasni plodovi sazreli u julu 1914. godine“ (str. 161). Značajnu ulogu u pogoršanju sigurnosne situacije na kontinentu je imao raspad međunarodnog poretka na kontinentu (unilateralna promjena njemačko-francuskog ugovora o Maroku 1911, Italijanska agresija na Osmansko carstvo 1911, Prvi i Drugi Balkanski rat 1912/1913), ali i štampa koja je postala instrument spoljne politike, a ne samo njen presudan činilac (str. 202). Raspleti ovih dešavanja uvjerali su elite pojedinih zemalja da je agresivan pristup najispravniji, budući da se činilo da se beskompromisnim i agresivnim stavom postižu najbolji rezultati. Na takvo gledište su došli Francuzi nakon Agadirske krize 1911. i Austrijanci poslije Skadarske krize 1912/13. kada su obje zemlje zaključile da čvrst stav u odnosu na protivnike ostvaruje uspjeh.

Shodno tome, agresivno ponašanje sila Antante, u prvom redu Francuske i Rusije mnogo je doprinijelo izbijanju rata. Svaka zemlja za svoj račun: Francuska zbog revanšizma uzrokovanog porazom i gubitkom pokrajina Alzas i Loren 1871. godine, koje je htjela vratiti, dok je Rusija zbog svojih ambicija na Balkanu i želje za prodor u Bosfor podbadala manje balkanske države, u prvom redu Srbiju, na agresivno ponašanje i promjenu granica što je sa aspekta sigurnosne situacije Austro-Ugarske

bilo katastrofalno. Pitanje odgovornosti sila Antante za izbijanje rata Klark kroz više primjera argumentirano dokazuje razbijajući dosadašnju tezu o Njemačkoj kao glavnom uzročniku izbijanja rata. Sami Nijemci su bili zabrinuti rastućom snagom Rusije, kako u ekonomskom tako i u vojnom pogledu. Načelnik njemačkog generalštaba Helmut fon Moltke je 1912. izrazio vjerovanje da će 1916. ili 1917. Njemačka biti u potpunosti u podređenom položaju u odnosu na francusko-ruski savez, tako da je sa njegovog gledišta bilo potrebno zaratiti što prije dok je njemačka vojska još uvijek nadmoćna u odnosu na svoje protivnike.

Treći dio knjige posvećen je atentatu na austrougarskog prijestolonasljednika nadvojvodu Franza Ferdinanda i njegovu ženu Sofiju Hotek i zbivanjima koja su uslijedila, a koja su vodila izbijanju rata. Klark sa mnogo detalja kvalitetno analizira postupke glavnih aktera, dolazeći do zaključka da je atentat dao vjetar u leđa zagovornicima ratne opcije u Beču. U isto vrijeme ukazano je na nesklad između riječi i djela, koje su srpski zvaničnici iskazivali nakon atentata. Sa jedne strane, u razgovoru sa austrijskim kolegama bilo je primjetno osuđivanje čina atentata, dok se u stvarnosti ništa nije činilo da se raskrinka i privede sudu pravde mreža pomagača i inspiratora atentata, koja je djelovala u Beogradu, zbog čega je austro-ugarska strana brzo zaključila da se od srpskih institucija ne može očekivati detaljna istraga, koja bi doprinijela privođenju pravdi odgovornih osoba.

Autor je nakon pregleda motiva svake od zaraćenih zemalja, zaključio da je kod svake od njih interes za vojnim rješenjem krize bio veći od mirnog rješenja. Austro-Ugarska nije mogla propustiti priliku da se obračuna sa Srbijom budući da bi takvo

djelovanje pogubno djelovalo na reputaciju zemlje, a moguće i na njen opstanak. Njemačka je, sa druge strane, morala podržati Monarhiju, jer u slučaju da to nije uradila bila bi u opasnosti da izgubi svog posljednjeg saveznika u Evropi. Francuzi i Rusi su već odavno zauzeli agresivan stav i metež na Balkanu je već odavno smatran idealnom prilikom za otpočinjanje rata. Tokom Julske krize naročitu pažnju su i jedan i drugi savez poklanjali percepciji zbivanja u javnosti. Naime, u oba tabora je postojalo uvjerenje da je potrebno, zbog podrške javnog mnijenja, učiniti sve da suprotna strana svojim djelovanjem bude prikazana kao agresor. Naročito je to bilo važno Francuskoj i Rusiji, jer samo u slučaju da Centralne sile budu agresori, mogli su se nadati da će Velika Britanija bez oklijevanja podržati svoje saveznike. Zbog toga se javlja ideja da se demonstracijom sile (mobilizacija i agresivna diplomatija), primora suparnički blok ili na popuštanje ili na daljnju eskalaciju tj. rat. Klark primjećuje da su i u njemačkom i u britanskom vodstvu postojale namjere da se izbjegne rat, ali su događaji sa kraja jula 1914. ostavljali sve manje manevarskog prostora za lokalizaciju sukoba na Balkan. Njemačka diplomatija nije uspjela da izbjegne povredu belgijske granice, što je bio *casus belli* za V. Britaniju. Sve to je doprinosilo neizbježnosti svjetskog rata, koji su mnogi akteri htjeli izbjeći, ali nisu bili u stanju. „U takvim okolnostima sistem je bio sve nejasniji i sve manje predvidljiv. U njemu se širilo nepovjerenje čak i među bliskim saveznicima, što je ugrožavalo mir“. (str.477)

Djelo Kristofera Klarka, vješto napisano i naučno dobro potkrijepljeno, je u svakom pogledu ispunilo zadate ciljeve. Radije nego da dadne jasne odgovore, Klark je postavljao jako dobra pitanja i uz

to objašnjavao događaje u kontekstu cjelokupnih zbivanja u predratnom periodu, jasno ukazujući kako je određena akcija imala reakciju i kako je takav sistem postepeno doveo do situacije gdje se izbor za pojedine zemlje sveo na saginjanje glave ili agresivno držanje. Druge pak zaraćene države su težile raščišćavanju starih nesporazuma i revanšu za prethodna odstupanja. Klarkova knjiga je djelo po mjeri svih onih, koji su zainteresirani da saznaju nešto više o problematici izbijanja Prvog svjetskog rata. Iako je ovo djelo namijenj-

no prije svega historičarima, Klarkov način pisanja i dobra struktura rada omogućuju i običnom čitaocu da se vrlo lahko upozna sa tematikom. Zbog svih kvaliteta koje ova knjiga ima, preporučujem je naučnoj i široj javnosti. Također želio bih čestitati izdavaču knjige Heliksu iz Smedereva, koji se odlučio štampati ovako značajnu knjigu. Ostaje, međutim, želja da će se i domaći, bosanskohercegovački izdavači, upustiti u izdavanje djela stranih autora o ovako značajnim temama.

Muhamed Nametak

Enes S. Omerović, *Političko nasilje u Bosni i Hercegovini (1918-1921)*.

Sarajevo: Institut za istoriju, 2015, 281 str.

S pitanjem političkog nasilja susrećemo se skoro svakodnevno. Pojava je to koja u tranzicionim periodima posebno bude iskazana i prisutna u gotovo svim sferama društveno-političkog života. Ipak, stepen prisustva „političkog nasilja“ u uobičajenom vokabularu političkih i medijskih, ali i društvenih struktura gotovo nikada nije praćen jednako kvalitetnim razumijevanjem pojmova koji ga prate. Otuda se za kvalitetno razumijevanje problema i njegovo interpretiranje historičar istraživač mora, prije svega, jasno postaviti prema terminologiji, odabrati odgovarajuću i referentnu, a tek potom upustiti u strukturalno prikazivanje pojave koju istražuje. S ovakvim je početnim dilemama Enes S. Omerović, pripadnik mlađe generacije bosanskohercegovačkih historičara, krenuo u istraživanje navedenog fenomena i na

njegovom, nadam se privremenom kraju, ponudio knjigu o kojoj je riječ.

Polazeći od definiranja pojma nasilje, kao pojave, ali i kao procesa, Omerović nas na osnovu referente literature teorijskog i teorijsko-empirijskog karaktera, upozna je sa ključnim karakteristikama postojećih definicija budući da se one razlikuju prema pristupu istraživanja fenomena nasilja, a i samo nasilje se razlikuje prema vrsti, sadržaju, nosiocima i drugim parametrima važnim za sadržinsko razumijevanje svakog od pratećih pojmova. Jednom riješeno kao problem iz teorije, pitanje nasilja se dalje detaljno elaborira kroz užu definiciju političkog nasilja, a potom njegovim pojavnim oblicima, subjektima i objektima nasilja te dinamici odvijanja nasilja kao procesa unutar struktura jednoga društva. Na tom mjestu, dinamika nasilja se uglavnom